

УДК 14 Берђајев Н. А.
130.2 Берђајев Н. А.

Звездан Живановић*

Центар за митолошке студије Србије, Рача

Онтологија културе

Проблем односа стваралаштва (културе) према животу (дићу) у философији културе Николаја Берђајева

Abstract: Рад истражује философско-културолошки аспект мисли Николаја Берђајева. *Човек као диће културе* у Берђајевљевом виђењу историјског бивања његовог културног идентитета заузима посебно место у нашем осврту на стваралачки опус овог руског мислиоца. Оно што је исто тако веома битно за *философију културе* Николаја Берђајева, а на шта смо такође обратили велику пажњу у раду, тиче се *метафизичке ѡберсејективне сиваралачкој назначења људске ѡприроде*. Берђајевљеву мисао у овом нашем теоријском сагледавању на све оно што она под културом подразумева поделили смо на три кључне области: *дијалектика културе*, *крифика културе* и *смисао сиваралаштва*. Поднаслов „Однос стваралаштва (културе) према животу (дићу)“ преузет је из Берђајевљеве кључне књиге о *сиваралаштву* („Смисао стваралаштва“), у којој он овај у суштини онтолошки однос сматра за најважнији проблем XIX и XX века. Нама се чини да је овај однос од пресудне важности за разумевање *философије културе* Николаја Берђајева, и да би његово преиспитивање значајно допринело разумевању целовите слике света и човекове улоге у њему коју нам Берђајев у својим делима нуди.

Key words: философија културе, стваралаштво, личност, дијалектика културе, критика културе, теургија, метафизика полности, есхатолошки креативизам.

Увод

Потреба за проучавањем културистичког аспекта религиозно-философске мисли Николаја Берђајева (1874–1948) намеће се из чињенице да је овај тематски оквир у његовом целокупном стваралачком опусу најмање истраживан. Углавном се, када је реч о Берђајеву, говори о персонализму као осоденом обележју његове философије егзистенције. Суштинску важност у својим делима сам Берђајев придаје појмовима *личности*, *слободе*, *сиваралаштва* и *објективизације*. Аутори који су се бавили његовим делом управо су указивали на њих као на најзначајније за његово интелектуално прегалаштво.

* otaczvezdan@yahoo.com

Појмови *стваралаштва* и *објективизације* код ових теоретичара Берђајевљеве мисли као да су остали у сенци појмова *личности* и *слободе*, што, наравно, не значи да су мање битни. Штавише, *стваралаштво* је основна философска преокупација Берђајевљевог „умозрења“. У својој интелектуалној биографији под називом *Самосознаја* он говори о томе да се оно најоригиналније у његовој философији односи на појам *стваралаштва*.¹ *Стваралаштво* је, по њему, исконско назначење човеково и смисао његовога постојања — смисао саме егзистенције.

На самом почетку овога одељка о стваралаштву у *Самосознаји* Берђајев каже: „Тема о стваралаштву, о стваралачком позиву човековом — основна је тема мога живота“.² И заиста, ако се мало пажљивије погледају и размотре најбитније теме његове философије — *религија*, *антиројологија*, *историја*, *култура*, *етика*, *иносеологија*, *онтологија* и *есхатологија* — видеће се да централно место у њима заузима појам *стваралаштва*. Берђајев говори о *новој религиозној епохи стваралаштва*, о човеку као *стваралачком центру васионе* који треба да настави од Бога започето стварање, о томе да је смисао историје у њеном стваралачком динамизму — у стваралачком кретању ка вечности, о *преображају културе*, чији је смисао непрестано стварање нечега новог и другачијег у односу на већ постојеће; о томе да стваралаштво у себи носи етичко значење и да је *морални акт*, у *ствари*, *стваралачки акт*. Сазнање за Берђајева у основи има стваралачки задатак, који се састоји у *изналажењу* и *испознавању истине* и *смисла*. По њему *човеково биће* у свој својој *јуноћи* мора да се *преобрази* у *стваралачки чин* да би реч постала дело, дело живот а живот смисао. Есхатолошку реалност Берђајев види као стваралачки покрет ка бескрају, *као вечно кретање кроз бесконачно стваралаштво*.

Берђајев, дакле, у оквиру свога поимања човека и његовог општег друштвеног и културног бивствовања, али и човека чије бивствовање указује на то да је он *par excellence homo religiosus*, види његову улогу *стваралаштва* као најпримарнију — најбитнију. Човек је, по њему, пре свега и изнад свега *стваралац*, а *стваралаштво* његова насušна потреба — његова универзална мисија у свету, односно сам живот.

Имајући на уму све ово истраживање смо усмерили на *философију културе*³ Николаја Берђајева и на појам *стваралаштва* као кључан за ауторов целовит „философски светоназор“.

Берђајевљеву мисао у овом теоријском сагледавању на све оно што она под културом подразумева поделили смо на три кључне области: *дијалектика културе*, *кришика културе* и *смисао стваралаштва*.

¹ Берђајев, Николај, *Самосознаја*, Zepher Book World, Београд, 1998, 179–193.

² *Исто*, 179.

³ На српско-хрватском језичком подручју овом тематиком бавио се Иван Девчић, в., Девчић, Иван, *Филозофија јовијести и културе Николаја А. Берђајева*, Глас Концила, Загреб, 2010.

Наслов *Онiолоiја кулiуре* чини се адекватним, иако Берђајев у основу има негативан став према „класичној онтологији“. Међутим, треба имати на уму да Берђајев прихвата појам онтологије у оној мери у којој онтологија подразумева област где се испитује суштина и структура саме стварности. Ово нам потврђује његов начелни став да „садашњи предмет философије не треба да буде диће уопште, него оно чему и коме диће припада. То ће рећи, оно сушто, суштаствујуће“⁴ и да „метафизика није ништа друго него философија људског дивствовања; [...]“⁵. У овом контексту подручје нашег истраживања био би *човек као диће кулiуре* у теоријској концепцији света Николаја Берђајева.

Поднаслов „Однос стваралаштва (културе) према животу (дићу)“ преузет је из Берђајевљеве кључне књиге о стваралаштву,⁶ у којој он овај у суштини онтолошки однос сматра за најважнији проблем XIX и XX века. Нама се чини да је овај однос од пресудне важности за разумевање *философије кулiуре* и да би његово преиспитивање значајно допринело разумевању целовите слике света и човекове улоге у њему коју нам Берђајев у својим делима нуди.

Дијалектика културе

Философија кулiуре као тематски насловљена област не може се наћи у делима Николаја Берђајева (мислимо на аутономни приступ овој тематици). Његова размишљања о култури у мањем броју налазе се као засебне целине, а заправо су већином разасута фрагментарно у скоро свакој његовој књизи и чланку. Ова чињеница у знатној мери отежава нашу намеру да се направи један свеобухватни захват у сферу философско-културолошког обзора овог руског мислиоца. Покушаћемо, колико је то у нашој моћи, да што садржајније оцртамо контуре *дића кулiуре* у Берђајевљевом виђењу историјског бивања човековог културног идентитета. Оно што је овде за нас такође веома битно тиче се *мeтaфизичкe иерсиeктивe стваралачкoг назначeња људскe иррипoгe*, која је за Берђајева неодојива од есхатолошког усмерења света⁷, што представља крајњи домет његове *философије кулiуре*.

Шта Берђајев подразумева под културом јесте битно питање, без чијег одговора не можемо кренути у даље разумевање Берђајевљевог видокруга феноменологичности културолошког у историји. Међутим, одговорити на њега нимало није једноставно. Свака заокружена дефиниција унапред би била

⁴ Берђајев, Николај, *Оиий есхатолошке мeтaфизикe*, Православни богословски факултет, Београд, 2000, 90.

⁵ Берђајев, Николај, „Мој философски поглед на свет“, *Источник XIV–XVI* (1995), 49.

⁶ Берђајев, Николај, *Смисao стваралаштвa*, II, Логос–Ант, Београд, 1996, 135.

⁷ „Философија историје је нераздвојиво повезана са есхатологијом [...], зато што је историја суштински есхатолошка.“ Бердяев Н. А. *Смысль истории*, Мысль, Москва, 1990, 28. За ову тематику — однос историје и есхатологије у Берђајевљевој философији в. код Richardson, D. V., *Berdyaev's philosophy of history. An existentialist theory of social creativity and eschatology*, The Hague, 1968.

осуђена на то да „неизоставно нешто изоставља“. Одговор, дакле, треба дати у правцу отворене — конструктивне надградње изреченог. У том случају он би у најкраћем гласио да Берђајев под културом подразумева све облике појавности и пројаве људске егзистенције у историји чију самобитност суштински одређује корелација живот — стваралаштво (уметност) — религија.

Предмет његове пажње у контексту историјског развоја културе, почев од примитивног начина живота првих људи — од њиховог односа према духовном и материјалном, преко облика културног живота у организованим заједницама „вишег реда“, као што су сеоска и градска друштва, јесу посебно међуодноси културе, политике и религије у друштвима разних профила и оријентација — у монархијама, аристократији, републикама, социјалкомунистичким, буржоаским, демократским и другим државним уређењима. Ову проблематику Берђајев разматра у оквиру тематизованог превредновања различитих културних епоха — ренесансе, романтизма, класицизма, затим средњовековне, римске, античкогрчке, египатске и других древних култура.

Мотиви културе, узроци и последице настанка, развоја, успона и краја различитих култура, њихово узајамно прожимање — општи, заједнички садржаји сваке културе и њихове суштинске различитости — главне су теме Берђајевљевог *дијалектичкој разумевања културе*. Овде се, наравно, Берђајев давио и најзначајнијим представницима ових култура: Хераклитом, Оригеном, Григоријем Ниским, Бокачом, Бемеом, Достојевским, Ибзенем ... Њихову посебност за свеопшту културу света увек је истицао.

Културни садржаји условљени динамичношћу повесне збиље, манифестују се, по Берђајеву, првенствено кроз однос између човековог духа и материје која га окружује (феномен стваралаштва и објективизације), а онтолошки их узрокују суодноси Ја–Ти, односно Ја–Други (субјективизација егзистенцијалног искуства).

Духовно начело примарно је за настанак самим тим и за развој сваке културе. У свему истински вредном Берђајев види творачке елементе узроковане надахнућем и слободом човековог духа.

На пример, у поглављу „Саблазан и ропство естетског. Лепота, уметност и природа“ (књига „О човековом ропству и слободи“⁸), Берђајев посматра човека у огледалу естетике. Његова критика „естетског ради естетике“ у уметности, религији, философији, политици, етици и гносеологији заснована је на онтолошким увидима. Естетизам, уколико није егзистенцијалан, деперсонализујући је — поробљава уместо да преображава човекову личност. Самообистињавајућа уметност пројављује лепоту духа. Она представља у ствари стваралачки преображај живота који кроз „лепоту игре, стиха,

⁸ Берђајев, Николај, *О човековом ропству и слободи*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1991, 214–221.

симфоније, слике, води у вечни живот“⁹. Егзистенција саме стварности овде се разумева као стваралаштво, а стварност као таква врхуни у есхатону.

Релативизујући разлику између класичног и романтичарског у књижевности и уметности, јер елементи романтизма постоје у класицизму и обрнуто, Берђајев указује на то да су они неодвојиви од личности као носиоца стваралачког у човеку. Ово значи да је све истински вредно у свакој култури личносно.

Кључни појам за разумевање ове две епохе, а самим тим културе и историје цивилизације уопште, за Берђајева управо је појам личности, који у себи садржи односе *субјективизације* и *објективизације*, кроз коју се „отварају бесконачност, вечност и потпуна лепота“¹⁰ (овде је могуће говорити о својеврсном *метаестетичком персонализму у философији културе* Николаја Берђајева). У једном тренутку Берђајев ставља знак једнакости између појмова *личности* и *духа*, а оно што их спаја у свезу јединства јесте појам *слободе*¹¹.

У свом раду „Човек и машина“, разматрајући проблем односа социологије и метафизике технике, Берђајев покушава да установи три развојна степена у историји човечанства: *природно-орјански*, *културни* (у строгом смислу те речи) и *техничко-машински*¹². У овом контексту Берђајев, даље, испитује односе духа и природе тражећи егзистенцијалне, односно телеолошке везе међу њима. Нарочито је овде примећен и истакнут проблем у односима између техничког у цивилизацији и човекове личности, који је за Берђајева у основи дисхармоничан, и где он, из перспективе свога времена, визионарски наговештава „страшну борбу између личности и техничке цивилизације, технизираног друштва, борбу човека и машине“¹³.

Човек и његов однос (етички, психолошки, политички, социјални, естетски, гносеолошки, религиозни...) према себи, другоме, свету, природи и натприродном налазе се у средишту Берђајевљевог дијалектичког схватања културе. Његов приступ култури у основи је егзистенцијално-персоналистички, а философско-теолошка обојеност Берђајевљеве мисли представља једину могућу алтернативу за промишљање културе.

Философија културе Николаја Берђајева прожета је дијалектиком смисла њеног постојања, а у крајњем исходу односи се на откривање метафизичке реалности у њој, указујући тако на њен коначни — есхатолошки смисао.

⁹ Н. г., 217.

¹⁰ Н. г., 221.

¹¹ Исто.

¹² Берђајев, Николај, *Човек и светлост, Човек и машина, Проблем социологије и метафизике технике*, Велвет, Београд, 1995, 7.

¹³ Н. г., 28.

Критика културе

Констатација да је „најважнији проблем XIX и XX века — проблем односа стваралаштва (културе) према животу (бићу)¹⁴ испољава на почетку *шреће* миленијума аксиолошки императив. Овај онтолошки проблем јавља се, по Берђајеву, на „врхунцима културе када човека мучи супротност између тога да нешто ствара и тога — да нешто буде.“¹⁵ Цивилизација је само продубила овај проблем означивши „смрт духа културе“. Као техничка тековина која је „далеко отишла од свега онтолошког, она је анти-онтолошка, она је механичка [...]“¹⁶.

Очигледност кризе културе, истиче Берђајев, најизраженија је када цивилизација остварује највећа техничка достигнућа. Овај тријумф цивилизацијске моћи над културним вредностима последица је човекове немоћи да своју егзистенцију уздигне са биолошког и механичког на ниво културног начина постојања. За Берђајева ово значи да је криза културе истовремено и криза цивилизације — дубока и потресна криза идентитета читавог човечанства.

Посебно се овде чини неопходним видети у којој мери је *философија културе* Николаја Берђајева актуелна. Као пример за то може нам послужити синтагматски појам *култура духа*, под којим Берђајев подразумева *ејзистенцију духа* у светској историји.

Он, наиме, примећује да је човеков дух непрестано био стављан на вагу свог животног опредељења — или ка стваралаштву, односно култури, или ка прилагођавању свету. Већина се увек опредељивала за овај други пут — пут прилагођавања свету. На теоријском плану и философије разних усмерења (позитивизам, материјализам, критицизам, схоластика, метафизика) кренуле су истим путем. За све њих је, како каже Берђајев, „карактеристична покорна пасивност духа пред претећим лицем светске нужности, дојаљљивост духа у одбрани своје слободе“¹⁷.

Парадигматична појава за овај и овакав спутани дух јесте малограђанштина као изразито цивилизацијски феномен. Комуникација малограђанског духа креће се на нивоу просечности, у оквиру које се човеков дух показује као пасиван. Берђајев сматра да човеков дух потиснут нечим другим, са стране наметнутим, бива савладан својом кривицом, јер не улаже напор да се супротстави и превазиђе нужност. Сагласно овоме, произилази закључак да „истина пасивног интелекта једноставно не постоји, она је само интелектуални израз духовне потлачености и зависности“¹⁸.

¹⁴ Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, II, Логос–Ант, Београд, 1996, 134–135.

¹⁵ *Н. г.*, 135.

¹⁶ Берђајев, Николај, „Воља за животом и воља за културом“, у: *Смисао историје, Крај ренесансе, Ново средњовековље, Изабрана дела Николаја Берђајева*, VII, Бримо, Београд, 2002, 164–177, 173.

¹⁷ Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, I, Логос–Ант, Београд, 1996, 30.

¹⁸ *Н. г.*, 32.

Интенције изреченог треба тражити у феноменима културе друге половине XX века. Потрошачка ера је поново довела човека у ситуацију егзистенцијалног избора, овога пута између луксузног и неопходног. „Култура мас-медија“ (телевизија, филм, музика, интернет...), наизглед ненаметљива, својим доминантним и лако препознатљивим стилем, пријемчивим већини која се увек опредељивала за онај други пут прилагођавања свету, пресудно утиче на јавно мњење, што значи на мишљење и на живот широких народних маса. Човек савременог доба постаје тако пасиван субјект виртуелне стварности, неспособан да критички сагледа стварност.

Преиспитујући смисао свога времена, Берђајев примећује да је повећани интензитет друштвеног живота, парадоксално очекиваном, довео до „екстремне индивидуализације личности“. Индивидуализам се у свом грцању за слободом лишава истинске слободе, јер личност, по Берђајеву, своју слободу пројављује у универзалистичком духу, док је индивидуализам анти-универзалистички. Индивидуализам доводи човека у ропско, неслободно стање у коме он, робујући идеалу слободе, заправо негира своју слободу, односно поништава своју улогу у односу на свет — своју задатост (од Бога) да преображава свет и да, узносећи га ка „небеском“, придаје свету космичку димензију. Берђајев посебно истиче да „у својој слободи и свом стваралаштву личност не може да буде одвојена и одељена од космоса, од васељенског бића“¹⁹.

У социјалном оквиру, Берђајев истиче као фундаментални проблем однос између личности и друштва. Тако се практични друштвени односи у његовом теоријском концепту света показују као кључни за *социологију личности*. Овде се његов став темељи на гледишту егзистенцијалне философије — личност не може бити аутономна у односу на друштвену заједницу, „напротив, друштво је део личности, њена социјална страна“²⁰. Као мерило друштвеног живота Берђајев истиче јеванђељски став „да треба дати цару царско а Богу Божије“, где он, у овом хоризонтално-вертикалном односу види могућност успостављања људских права и слободе човека.

Занимљиво је, на пример, да Берђајев феномен друштвене кризе не сматра последицом недостатка основних економских средстава. У питању су дубљи егзистенцијални и онтолошки узроци — криза се јавља готово увек када се међуљудски односи заснивају на „комуникацији“, а не на „општењу“²¹.

¹⁹ Н. г., 129.

²⁰ Берђајев, Николај, „Мој философски поглед на свет“, *Источник XIV–XVI* (1995), 51.

²¹ Иако појмови *комуникација* и *општење*, као синонимни, исказују истоветност основног значења, код Берђајева служе да укажу на суштинску различитост у односима бивствујућег када је у питању човеков друштвени живот. Дистинкцију (семантичку антиномију) ова два термина могуће је одредити у њиховом контекстуалном значењу. *Комуникација* је појам који је код Берђајева заснован емпиријски (на основу опажања стварности), а не аутологично (на основу првобитног — изворног значења). Његов философски критицизам односи се на феномен комуникативности — на фрагментарност и површност интерперсоналних односа у свакодневном животу која узрокује пасивност и отуђеност људског духа. *Општење* је појам који код Берђајева подразумева онтолошки аспект идентитета

Очигледно да Берђајев, када говори о друштвеном животу, има на уму оно шта су под истинским животом сматрали оци Цркве, јер и у профаном животу непрестано инсистира на појмовима *личности и заједнице*: „Виши тип друштва је оно друштво у коме су обједињени начело личности и начело заједнице (*Gemeinschaft*)“²².

Питамо се у чему је Берђајев сагледао трагедију „комуникације“ у друштвеним односима. Вероватно у томе што у „комуникацији“ није видео прожимање личности у љубави, већ дистанцу као последицу немања истинске заједнице међу људима. У „општењу“ је, насупрот томе, Берђајев препознао заједничарење као пуноћу живота (овде Берђајев на најбољи начин потврђује да за њега појам личности извире из појма заједнице, што је главна преокупација савремене теологије).

Берђајев у начелу има негативан став према науци. Ова његова негација науке није заснована на обесмишљавању научних достигнућа. Напротив, он признаје науци допринос, али искључиво у доменима природног и механичког. Пошто је природни свет окован нужношћу, а наука се првенствено бави природним законима, Берђајев тврди да никада донети у култури нису били врхунски у оквирима логичког и рационалног, већ у области мистичког и духовног. Из ових разлога његова основна преокупација је превазилажење тог и таквог света, односно други и другачији свет — свет истинске слободе и стваралаштва.

У том смислу, све светске епохе које је човечанство прошло, без обзира на очигледност испољене стваралачке активности у њима, за њега су „предстваралачке“. Једина стваралачка епоха је она долазећа — која тек предстоји. Берђајев тиме оглашава крај класичне уметности и наговештава ново — „транскултурно доба“ које треба да оправда највиши смисао стваралаштва. Берђајевљева критика свељудске културе као стваралачки неуспешне није у томе што у њој нема дела истинских културних вредности, већ у томе „што култура у свему учвршћује лошу бесконачност, (и) никада не постиже вечност“²³ (однос културе и есхатологије).

Чини се од посебног значаја да се размотри и осветли Берђајевљев однос према хришћанству, за који овде, нажалост, немамо простора. Берђајев никада није имао на уму да представља нечије званично учење, нарочито не учење цркве, према коме је био резервисан и у много чему критички расположен, иако је себе сматрао хришћанским мислиоцем (слободним, наравно). Из тог разлога критика Берђајевљевих теолошких спекулација као еклисиолошки неутемељених не може бити сврсисходна.

човекове личности, његово истинско сапостојање са другим — *екстазу* — излазак из сопствене самодовољности и егзистенцијално прожимање и огледање у другом и другачијем од себе.

²² Берђајев, Николај, „Мој философски поглед на свет“, *Источник* XIV–XVI (1995), 48–52, 51

²³ Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, II, Логос–Ант, Београд, 1996, 136.

Што се тиче Берђајевљеве критике хришћанства, она се у највећој мери односи на стваралаштво: „Хришћанство је у историји често падало у најстрашнији грех [...] када је проглашавало [...] стваралаштво забрањеним и грешним“²⁴. Ово је у ствари критика цркве као институције. На Цркву је Берђајев увек гледао као на живи — духовни и мистички организам, док је у теологији увек истицао оно што је од есхатолошког значаја за историју.

Смисао стваралаштва

Кључни појмови у *философији културе* Николаја Берђајева односе се на феномен стваралаштва. Човек, по Берђајеву, кроз сву историју света прожету непрестаном индивидуализацијом и колективизацијом духа, није довољно спознао властиту персоналност, односно није видео себе у улози аутентичног — богонадахнутог ствараоца. „Антроподикеја“ јесте оквир у који Берђајев смешта стваралаштво као једини пут човекове истинске самоспознаје.

Појам *иконичносћи* указује на то да је само човек стваралац икона Бога Творца и да се његова боголикост, сходно томе, коренито пројављује у стваралаштву. Берђајев овде сагледава човека као отворено, динамично биће што тек треба да се оствари у својој *иконичносћи*, која представља, у ствари, његову генијалност: „Творац је човека створио генијалним (не обавезно генијем) и генијалност он мора у себи открити стваралачком активношћу“²⁵. Идентитет човеков, дакле, подразумева његово основно назначење од стране Творца — његову задатост, а она се састоји у томе да настави започето од Бога стварање („осми дан стварања“²⁶).

Прожимајући у себи физички и метафизички свет, као својеврсна тачка пресека ова два света, човекова мисионарска улога у историји остварује се, сходно свему овоме, првенствено у стваралаштву. Човек је „динамички, стваралачки центар васељене“²⁷. „Првородни грех“ или „пад човеков“ означио је не само прекид заједнице са Богом већ и губљење слободе и стваралачке моћи над природом — ропско стање човековог духа од стране природе, што значи да од тада историју човечанства одређује човек као „свргнути владар природе“²⁸. У овој чињеници Берђајев види проблем истинске објективизације материјалног у стваралачком чину. Аутентично стваралаштво подразумева човекову објективизацију света, који у себи садржи читав свет. Управо као микрокосмос, човек је средиште васељене, показујући тиме да је он „натприродни субјект света“, а *мешафизичка субјективносћ*, по Берђајеву, представља суштину његове стваралачке моћи.

²⁴ Н. г., 143.

²⁵ Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, I, Логос–Ант, Београд, 1996, 6.

²⁶ Појмом стваралаштва у Берђајевљевој философији код нас се једини озбиљно бавио Иван Девчић, в., Девчић, Иван, *Осми дан стварања. Филозофија стваралаштва Николаја А. Берђајева*, Кршћанска Садашњост, Загреб, 1999.

²⁷ Берђајев, Николај, *н. г.*, 59.

²⁸ Н. г., 57.

Чини се да би за философију, посебно за њен антрополошки аспект, било веома драгоцено испитати утицај чувене Демокритове максиме да је „човек микрокосмос у макрокосмосу“. У својој „философији назначења“, коју нам нуди Берђајев, човек „не може да буде једна од многих у низу ствари, он сам мора да буде свет“²⁹. Овде се он начелно слаже са Демокритом, међутим, по Берђајеву, човек не само што је „микрокосмос“, он је и „микротеос“ — Бог у малом. Видимо да Берђајев човека као бивствујућег ставља изнад бића света, и то због његове боголикости (по снази поруке коју у себи носи, ово његово мишљење сагласно је са ставом Св. Григорија Богослова (330–390), који је поменуто Демокритову максиму потпуно изокренуо, рекавши да је „човек макрокосмос у микрокосмосу“).

„Тајна пола“ је средиште у коме се човек као макрокосмос пројављује у свету — микрокосмосу. Овде имамо особено Берђајевљева виђења човечности и стваралачког начела у њој које се темељи на појмовима *јолносџи* и *сексуалносџи*. Полност као метафизичко полазиште људске природе односи се на примордијалну — андрогину конституцију човека. То значи да је само андрогин (мушкарац–жена) потпуни човек, односно лик и подобје Божје. Стваралаштво у контексту овога није ништа друго него полна енергија која се пројављује у екстази личности — у излажењу из себе и у сусрету с другим, а тиме и са својим другачијим бивању. *Метифизика јолносџи* Николаја Берђајева љубави придаје значај космолошке енергије у којој се пројављује целовитост људског бића „јер у истинском полном животу је могуће дати читавог себе, али је немогуће дати део себе“³⁰.

Берђајев прави битну разлику између *јолносџи* и *сексуалносџи*. Полни живот човека интензивнији је и свеобухватнији од еротског, што значи да све што је засновано на правој љубави може се обухватити појмом *јолносџи*. На пример, невиност или девичанство представља за Берђајева манифестацију позитивне полне енергије, никако негацију пола. Невиност је очување полне енергије, која је увек љубав према некоме или нечему, за разлику од сексуалног разврата, који је, наизглед, излив полне енергије, а у суштини је „екстремни степен раздијања полне енергије, њено отуђење од целовитог бића човековог“³¹.

Супротно овоме, чин спајања у еротској тајни љубави за Берђајева има циљ метафизичког карактера. У сусрету (спајању) мушког и женског Берђајев види превазилажење индивидуалности, човекову исконску тежњу за својом „одељеном половином“, а тиме и за својом целовитошћу (*метифизика сексуалносџи* Николаја Берђајева може бити посебна тема за истраживање).

Суштинским проблемом *философије културе* Берђајев сматра питање „стварати сам живот или стварати уметничко дело“³². *Теурј* (*џеурџија*) један

²⁹ Н. г., 45.

³⁰ Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, II, Логос–Ант, Београд, 1996, 8.

³¹ Н. г., 7.

³² Н. г., 46.

је од кључних појмова који се тиче есхатолошког назначења човека, у чији опсег Берђајев смешта људско биће, које „мора у читавој пуноћи свога живота да се преобрази у стваралачки чин“³³. Једино тада — у *Шеурџији*, између човека и уметности ће бити знак једнакости — када реч постане дело, дело живот, а живот смисао, када се „у уметнику — теургу оствари владавина човека над природом преко лепоте.“³⁴. За Берђајева „коначни циљ — није лепота као културна вредност, већ лепота као биће“³⁵. Берђајев дакле лепоту не поима искључиво као естетску категорију, већ као егзистенцију бића — као начин постојања естетског на онтолошком начелу.

Стваралачка епоха у којој човек треба да се оствари као апсолутни стваралац је она која тек предстоји — то је „доба Новог Јерусалима“, у коме ће човек своју егзистенцију уздићи на ниво постојања Божје егзистенције. Берђајев стоји чврсто у уверењу да је стваралаштво по својој суштини религиозно и једино оствариво у синергији — садејству са Богом као Творцем и највећим Уметником.

Непрестано инсистирање Берђајева на неопходности преображаја постојеће културе у нову „транскултуру“, односно на узрастању тварне природе из славе у славу, има за последицу нови облик живота човека и свега постојећег, а циљ је усавршавање у вечности (усавршавање коме нема краја). *Есхатолошки креативизам*³⁶ је појам којим обухватамо ово Берђајевљево осмишљавање будућег облика бивствовања чији је смисао *стваралаштво*.

Овде морамо посебно обратити пажњу на Берђајевљев двојак поглед на природу културе. Он је увек критичан према ономе шта култура јесте, док се његово позитивно вредновање односи на оно шта култура треба да буде у свом есхатолошком облику. Онтолошки проблем је у томе „што култура у свему учвршћује лошу бесконачност, (и) никада не постиже вечност. Култура је само стварање лоше бесконачности, бескрајне просечности. [...] Стварање вечности је довођење сваке културе до краја, до врхунца“³⁷.

Стваралаштво је за Берђајева, као што видимо, онтолошке, а не естетске или психолошке природе. Преображај самога бића у уметничко дело, лепота не као културна вредност, већ као начин постојања — свету ће донети превазилажење онтолошког проблема између стваралаштва (културе) и живота (бића). Овај тријумф стваралачког духа, по Берђајеву, могућ је једино у есхатону.

³³ *Н. г.*, 135.

³⁴ *Исџо*, 67.

³⁵ *Исџо*, 63.

³⁶ Ову синтагму, у нешто другачијем облику („стваралачки есхатологизам“), први је сковао Хардер да би њоме указао на крајње усмерење Берђајевље философије стваралаштва, в. Harder, Johannes, „Nikolaj Alexandrowitsch Berdjajew“, у: *Tendenzen der Theologie im 20. Jh. — Eine Geschichte in Porträts*, Н.-J. Schultz (ур.), Stuttgart–Berlin–Freiburg, 1966, 137.

³⁷ Берђајев, Николај, *н. г.*, 136.

Могли бисмо овде назначити још коју тему у Берђајевљевој *философији културе* која се тиче стваралаштва и у којој је могуће отворити проблемски концепт за њено даље разматрање (на пример, *етикиа стваралаштва*).

Берђајевљев етички став такође је персоналистички и састоји се у тежњи да се личосни однос према другоме истакне као решење етичког проблема. *Етикиа закона*, по њему, чини норму — закон вреднијим од самог човека (човек се односи према закону као према циљу а не као средству). *Етикиа закона* је за Берђајева, у ствари, етика привида, где су се они „добри“, који се придржавају моралног закона, у стварности често показивали као „неморални“ (фарисејство).

Етикиа искуљења је егзистенцијална етика, која „происходи из живог људског суштства, а не из апстрактне идеје добра“³⁸ и утемељена је на благодатној љубави (Берђајев овде има у виду Христову жртву као израз неизмерне љубави према човеку и која не разликује добре и зле, јер „Христос није дошао ради праведника, него ради грешника“).

Етикиа стваралаштва Николаја Берђајева носи у себи извесну парадоксалност. Када говори о односу стваралаштва и аскетизма, односно светости, Берђајев истиче својеврсни проблем супротности — он каже да су се генији остварили у култури и у стваралаштву (у својим уметничким делима), али да се нису остварили у животу (имали су *етикички проблем*). Светитељи су, насупрот томе, остварили савршенство живота, док су се у естетском смислу мало или нимало остваривали, односно имали су *естетски проблем*. На основу овога Берђајев закључује да је „стваралаштво настајало из несавршенства и недостатка“³⁹.

Међутим, како у контексту овога схватити Берђајевљеву тврдњу да „стваралачки акт има морално значење, а морални акт је стваралачки акт“⁴⁰? Одгонетање ове парадоксалности код Берђајева најбоље се види у његовом поређењу Пушкина и Св. Серафима Саровског⁴¹. Говорећи о Пушкиновој генијалности као последици његове несавршености и грешности, Берђајев његово стваралаштво сматра неком врстом боготражитељства. Говорећи о светитељству Св. Серафима Саровског, Берђајев сматра да је он стварао нови, узвишенији живот, преображавајући на тај начин свет. Тако се генијалност стваралаштва показује као пут светости, а светитељство као пут стваралаштва. За Берђајева оба пута су једнаке вредности: „Једнако је вредна узвишеност светости и узвишеност генијалности“⁴².

³⁸ Берђајев, Николај, „Мој философски поглед на свет“, *Источник XXIV–XVI* (1995), 52.

³⁹ Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, II, Логос–Ант, Београд, 1996, 135.

⁴⁰ Берђајев, Николај, „Мој философски поглед на свет“, *Источник XXIV–XVI* (1995), 52.

⁴¹ Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, I, Логос–Ант, Београд, 1996, 142–144.

⁴² *Н. г.*, 142.

Закључак

Берђајевљева визија културе заснована је на философском критицизму историјског дивствовања човековог културног идентитета. Све вредносно у историји културе симболично је и као такво изразито онтичко, али то не може, само по себи, бити довољно за коначно — егзистенцијално остварење културе. У културним садржајима Берђајев види оприсутњење иманентне метафизичке стварности, која се кроз феномен стваралаштва показује као покушај овековечења живота. Пошто се култура не реализује у овом „узвишеном“ смислу, она је у начелу промашај своје задатости.

Према животу Берђајев се односи као према „великој тајни“, која самим тим изражава потребу за откривењем — за пројавом божанског и оновременог у ововремени физички свет ради изналажења крајњег смисла постојања свеколике творевине. У динамизму трагања за смислом постојања његова мисао, поред очигледне религиозно-философске обојености, показује све карактеристике интердисциплинарности (ако ову можемо схватити као интеграцију знања, односно као тежњу ка свеобухватности спознаје).

Берђајевљево истиноискање — трагања за смислом — плод је перцепције како философске, тако и теолошке мисли, посебно есхатолошког момента. *Есхатолошки креативизм* представља за Берђајева искуство будуће стварности која врхуни у „новој епохи“ — епохи Духа Светога, „јер живот у Духу може бити само вечно стваралачки“⁴³.

Извори:

- Берђајев, Николај, *Ойић есхатолошке метафизике*, Православни богословски факултет, Београд, 2000.
- Берђајев, Николај, *О човековом ројству и слободи*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1991.
- Берђајев, Николај, *Самосознаја*, Zepher Book World, Београд, 1998.
- Бердяев Н. А. *Смысль истории*, Мысль, Москва, 1990, (с издания YMCA PRESS, Paris, 1969).
- Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, I, Логос–Ант, Београд, 1996.
- Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, II, Логос–Ант, Београд, 1996.
- Берђајев, Николај, *Човек и светлост, Човек и машина, Проблем социологије и метафизике технике*, Велвет, Београд, 1995.
- Берђајев, Николај, „Воља за животом и воља за културом“, у: *Смисао историје, Крај ренесансе, Ново средњовековље, Изабрана дела Николаја Берђајева*, VII, Бримо, Београд, 2002, 164–177.
- Берђајев, Николај, „Мој философски поглед на свет“, *Источник XIV–XVI* (1995), 48–52.

⁴³ Берђајев, Николај, *Смисао стваралаштва*, II, Логос–Ант, Београд, 1996, 143.

Литература:

- Девчић, Иван, *Филозофија њовијесџи и кулџуре Николаја А. Берђајева*, Глас Концила, Загреб, 2010.
- Девчић, Иван, *Осми дан стварања. Филозофија стваралаштва Николаја А. Берђајева*, Кршћанска Садашњост, Загреб, 1999.
- Harder, Johannes, „Nikolaj Alexandrowitsch Berdjajew“, у: *Tendenzen der Theologie im 20. Jh. — Eine Geschichte in Porträts*, Н.-J. Schultz (ур.), Stuttgart–Berlin–Freiburg, 1966, 137.
- Richardson, D. B., *Berdyaev's philosophy of history. An existentialist theory of social creativity and eschatology*, The Hague, 1968.

Zvezdan Živanović

Centre for the Mythological Studies of Serbia, Rača

The Ontology of Culture

The Problem of the Relationship of the Creativity (culture) towards the Life (being) in the philosophy of culture by Nikolai Berdyaev

This research paper deals with the philosophical and cultural aspect of Nikolai Berdyaev's work. A man, according to Berdyaev, is seen as an entity of culture through his historical existence in cultural identity. We will pay attention to this with the particular reference to the creative opus of this Russian philosopher. The very important part of Nikolai Berdyaev's philosophy of culture is the metaphysical perspective of the creative designation of the human nature, which is being dealt with closely in our research paper.

The main interests of Berdyaev's philosophy of culture refer to the phenomenon of creativity. Berdyaev thinks that the man has not fully comprehended his own personality throughout the whole world history pervaded by unceasing individuality and collectivization of his spirit. This means that he has not seen himself as an authentic creator inspired by God. Antropodicaea, a term created by Berdyaev by the analogy to theodicaea, means that creativity is the only way of man's true self-realization, according to the philosopher.

According to our theoretical perception, we divided the Berdyaev's concept into three main parts depending on the aspect of culture: *the dialectics of culture*, *the criticism of culture* and *the meaning of creativity*.

The subtitle "The relation of creativity (culture) towards the life (existence)" is taken from the Berdyaev's most important book about creativity ("The Meaning of the Creative Art") in which he considers this ontological relationship to be the main problem of the 19th and the 20th century. We think that this relationship is the key for the understanding of Nikolai Berdyaev's philosophy of culture and that its reconsidering will significantly contribute to the comprehension of the total image of the world and the man's part in it as explained in Berdyaev's works.

Key words: the philosophy of culture, creative art, person, dialectics of culture, the criticism of culture, theurgy, the metaphysics of sex, eschatological creativeness.